

BOLGÁR DÁNIEL

Viszonzváasz Ungváry Krisztiánnak

A tudományos diskurzusnak az az egyik, ha nem a legfőbb sajátossága, hogy itt furcsa módon nincs teljes véleménysszabadság: egyáltalán nem legitim mondani, amit gondolunk. A tudósok körében a véleményeknek csakis egy fajtája számíthat meghallgatásra, mégpedig az, amelyik alátámasztott. Ez távolról sem jelenti azt, hogy a tudományban csakis megnyugtatóan igazolt eredmények forognak közkézen. Ilyenek előállítására sokszor nem is látszik mód. De azt igenis jelenti, hogy törekednünk kell a kielégítő bizonyításra, és ha az igazolás mégis kívánnivalókat hagy maga után, következtetésünk érvényességének korlátozottságát jeleznünk kell.

Értelmezésem szerint Ungváry Krisztián ezzel a helyzettel elégedetlen, és a zsidók és nem zsidók közti jóléti egyenlőtlenséget tárgyaló vitánkban¹ a történettudósok véleménysszabadságának kiterjesztéséért küzd, hogy végre nyugodtan kezelhesék bizonyítottként, múltbeli realitásként azt is, amiről igazából csak feltevéseik, megérzéseik vannak, ne érezzék feszélyezve

¹ BOLGÁR Dániel: Mítoszok a zsidó jólétről – a Horthy-kori statisztikáktól a mai magyar történetírásig. *Múltunk*, 2015/4. 112–163.; Uó: „A számokkal való felelőtlen dobálódzás” – Ungváry Krisztián bizonyítási kísérletének ellenőrzése. *Múltunk*, 2015/4. Internetes melléklet. http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/bolgard_mell_15_4.pdf (Letöltve: 2017. 01. 23.) és UNGVÁRY Krisztián: „Semmi okunk sincs azt hinni, hogy a zsidók jók, jobbak voltak a kapitalizmusban”. Válasz Bolgár Dánielnek. *Múltunk*, 2015/4. 164–188. (Ungvárynak e cikkére a továbbiakban csupán az oldalszám megadásával hivatkozom.)

magukat, ha eszközeik csak arra elegendőek, hogy vélelmük helytállóságának benyomását keltsék. Az az álláspontja, hogy tétele igazolása helyett elegendő valósághatást keltenie

(1) néhány tekintély megnevezésével, akik valójában nem vizsgálták meg a zsidók jólétének szintjét. Korábban Bácskai Verát és Vörös Károlyt,² majd Bibó Istvánt és Erdei Ferencet említette név szerint (171.), legújabban pedig már további részletezés nélkül csak a „szociológiai irodalomra”³ hivatkozott,

(2) találomra összeválogatott és csak részleges képet nyújtó, netán téves adatok sorolásával,

(3) a matematika szabályainak a kutató óhajához idomításával,

(4) legfőképp pedig indokolatlanul magabiztos megfogalmazásokkal, voltaképp azzal, amit Faragó Tamás verbális statisztikának nevezett.⁴ Burjánzanak a szövegeiben az olyan kifejezések bármilyen megalapozás, számítás, hivatkozás nélkül, mint „teljesen nyilvánvaló” (170.); „kézenfekvő” (178.); „annyit biztosan állíthatunk” (180.); „az állítható teljes bizonyossággal” (180.), „biztos kevesebb” (182.), „valószínűsíthető” (185.), „biztosra vehető” (187.), „egyértelműen bizonyítják”, „tény”, „messzemenően alátámasztják”.⁵

Ungváry tehát végső soron amellet kardoskodik, hogy egy sztereotípiát érvényességét kellően alátámasztja a sztereotípiára sűrű ismételtetése.

Ha értelmezésem Ungváry pozíciójáról helyes, akkor a mi vitánk valódi tétje most már nem az, tényleg módosabbak voltak-e a zsidók, és ha igen, mennyivel. Egyrészt – hiába állítja az

² UNGVÁRY Krisztián: *Inszinuáció. A magyar zsidóság két világháború közötti vagyoni helyzetéről – viszontválasz Bolgár Dánielnek. Magyar Narancs, 2014/41. 24–28., 24. Elérhető: <http://magyarnarancs.hu/tudomany/inszinuacio-92064> (Letöltve: 2016. 07. 14.)*

³ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon 1919–1944.* Jelenkor, Budapest, 2016. 52.

⁴ FARAGÓ Tamás: *A történeti statisztikáról.* In: Uő: *Tér és idő – család és történelem. Társadalomtörténeti tanulmányok. (1976–1992.)* Bibor, Miskolc, 1999. 320–331., 321–323.

⁵ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege.* I. m. 43., 70., 78.

ellenkezőjét ismételten vitapartnerem (164., 170.) – abban, hogy a zsidók voltak gazdagabbak, mindvégig egyetértettünk,⁶ a kérdés csak az, sikerült-e ezt Ungvárynak igazolnia is. Másrészt abban, milyen mértékű volt a jóléti egyenlőtlenség, lehetett-e akkora, amekkoráról Ungváry ír, ugyan egyáltalán nem értünk egyet, ám e vonatkozásban hajlamos vagyok igen eredményesnek felfogni vállalkozásomat. Ungváry ugyanis nem száll vitába sem azzal a filológiai fejtegetéssel, amely igazolja, hogy azok a megdöbbentő vagyoni és jövedelmi különbségekről tájékoztató hajdani felmérések, amelyekről vitapartnerem beszámolt, valójában nem léteznek,⁷ sem azzal az érveléssel, amely rá-

⁶ Ungváry vélemével ellentétben a zsidó jóléti előny mellett érveltem már a vitánkat megelőző írásaimban, ahogy a polémiánk során is mindvégig. Az egyik idézet, amit arra hoz példaként, hogy korábban még nem gondoltam gazdagabbnak a zsidókat a nem zsidóknál (164.), épp arról szól, hogy a zsidók gazdagabbak voltak, a másik pedig semmilyen állítást nem tartalmaz erről (170.). Azt végképp nem értem, honnan van vitapartneremnek az az elgondolása, hogy szerintem „a fővárosban több tízezres vagy még nagyobb nyomorgó zsidó populáció létezett” (183.). Azt, hogy „a sok nincstelen zsidó” Budapesten tömörült, nem én írtam, hanem ő: UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944.* Jelenkor–OSZK, Pécs–Budapest, 2013. 47.

⁷ BOLGÁR Dániel: Mítoszok a zsidó jólétről... I. m. 129–142. – Időközben találtam egy olyan szöveghelyet a korabeli diskurzusban, amely legalább formálisan kísérletet tesz annak a kijelentésnek az alátámasztására, miszerint a javak negyede-ötöde a zsidóké volt. *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében* című munkáját ért kritikákat Kovács Alajos az *Új Magyarországn*ban igyekezett megválaszolni, és kénytelen volt felelni valamit arra a kérdésre, ugyan mire alapozza, hogy a zsidók részesedése ilyen tetemes. Ezt írta: „*Fellner Frigyes [...] „Adótehermegosztás” című munkájának 288. lapján megbeszéli a nemzeti (országos) adóalapot [az összes adóztatott és elvben adóztatható jövedelem 1932-ben] és ezt részletezi foglalkozási ágak [mezőgazdaság, ipar, kereskedelem stb.] szerint. A foglalkozási ágak összegeinek egyszerű beszorzása a zsidóknak az illető foglalkozási ágakban elfoglalt arányával, már kihozza a 20 százalékot.*” (Kovács Alajos: Egyenes vagy görbe a statisztikai tükör? *Új Magyarország*, 1938/90. 1–2.) A számítással két komoly gond adódik. Az egyik az, hogy a módszer alkalmatlan a zsidó jóléti előny mérésére, mivel azzal, hogy foglalkozási ágakra bontjuk a népességet, nem jutunk egyneműbb jövedelmű sokaságokhoz, mert a mezőgazdaság, ipar stb. éppolyan heterogén volt jóléti-leg, mint az egész társadalom, így bármilyen eredményre is vezet a számítás, attól még nyugodtan lehetett akár minden zsidó koldusszegény vagy mesésen gazdag. A másik probléma az, hogy Kovács Alajos nem mondott igazat: ha elvégezzük az általa javasolt számítást, akkor nem 20% esik a nemzeti adóalapból a zsidókra, hanem csak 7,9%. Lásd FELLNER Frigyes: *Adótehermegosztás.*

mutat, hogy túlzás ekkora differenciát feltételezni.⁸ Úgy vélem, még csak nem is az polémiánk lényege, megdől-e az eredetileg *A Horthy-rendszer mérlege* címmel megjelent mű egész koncepciója. A vita tétje az, hogy Ungváry – mondjuk így – újszerű vagy az én maradi szemléletmódom győzi-e meg az olvasókat a tudományos igényű bizonyításról: meg kívánjuk-e tartani a történetírást racionális diskurzusnak, vagy sem?

Azt, hogy Ungváry Krisztián a racionális bizonyítás követelménye ellen vív (vélemény)szabadságharcot, legutóbbi válaszá-
nak elemzésével törekszem igazolni. Ennek a törekvésnek aktualitást ad az, hogy megjelent a vitát elindító kötetének átdolgozott, módosított címmel ellátott harmadik kiadása,⁹ amelyben Ungváry *Múltunkban* közölt válaszá-
nak jelentős hányada is helyet kapott. Szándékom maradéktalan megvalósítására itt azonban nem nyílik módom, ugyanis a *Múltunk* szerkesztősége arra szorított, hogy a vitának csak azokat a tanulságait foglaljam össze, amelyek – felfogásuk szerint – azok számára is érdekesek, akik a részletesebb elemzést, Ungváry újabb hibáinak és tévedéseinek precíz számbavételét már nem követnék. Mivel azonban Ungváry Krisztián álláspontja és az enyém, meglátásom szerint, éppen a racionális alátámasztás problémájánál ágazik el egymástól, fontosnak tartom, hogy statisztikai argumentumaimat is közreadjam, akármilyen szövevényes is már ez a polémia. Ezt más fórumon igyekszem megtenni.

Statisztikai közlemények, 79/3. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1936. 243–288.; *Az 1930. évi népszámlálás. IV. rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai. V. rész. Részletes demográfia és a lakóházak és lakások adatai.* Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat, 96. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1936. 2–25.

⁸ BOLGÁR Dániel: Mítoszok a zsidó jólétről... I. m. 146–155.

⁹ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege.* I. m.

Mit állít? Miért fontos?

Mindenekelőtt tisztáznunk kell, mit állítanak Ungváry Krisztián szövegei a zsidók és nem zsidók közti jóléti egyenlőtlenségről. Szerinte ugyanis csak én adom a százába, hogy „*a zsidók négyszer-ötször gazdagabbak voltak, mint az átlagos jómódban élő polgár*”,¹⁰ ő ilyet nem mondott (166.). Márpedig Ungváry állítása pontosan ez, legfeljebb nem tudatosult benne.

A *Horthy-rendszer mérlegében*, tehát az első kiadásban, Ungváry azt írja – a Horthy-kori antiszemita publicisztika alátámasztatlan álláspontjával azonosulva, ám azt neves korabeli statisztikusok szakszerű kutatómunkája eredményének beállítva –, hogy a holokauszttal előtt a nemzet javainak 20-25%-a volt a zsidóké,¹¹ és ezt a vélekedést az új kiadásban is számos alkalommal olvashatjuk.¹² Ungváry szerint ez annyit tesz, hogy a lakosság 5%-a (ez az izraeliták aránya volt) rendelkezett a javak 20-25%-ával. Azaz négyszer-ötször annyi jószág jutott a zsidóknak, mint az lakosságbeli arányszámuk alapján várható lett volna. Vagyis négyszer-ötször akkora jólétben éltek, mint egy azonos létszámú, de csak átlagos jómódú csoport. Ugyanezt megfogalmazhatjuk egy főre vetítve is, hogy könnyen elképzelhető legyen az olvasónak: egy átlagosan tehető zsidó Ungváry Krisztián állítása szerint négyszer-ötször gazdagabb volt, mint az országnak egy átlagos jómódban élő lakosa.

Csak hogy Ungváry azt is írja a válaszában, hogy ez az állítása eleve badarság: nem lehet egy sokaság egyik felének a helyzetét a teljes sokasághoz viszonyítani, mert az egyenlőtlenségről csak az mond el valamit, ha a másik feléhez hasonlítjuk. Egy ilyen szám szerint ugyanis „*semmit sem árul el a zsidók és nemzsidók közti különbségekről, mivel ez ebből a szempontból nem értelmezhető*” (168.). Erről természetesen szó sincs, sőt szokványosan jellemzünk egyenlőtlenségeket úgy, hogy az

¹⁰ BOLGÁR Dániel: *Mitoszok a zsidó jólétről...* I. m. 112.

¹¹ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 58., 438.; UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege*. I. m. 74.

¹² UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege*. I. m. 53., 72., 75., 81., 482., 570.

egyik részsokaság helyzetét a teljes populáció helyzetéhez viszonyítjuk. Mi több, Ungváry is rendre így jár el, legfeljebb ez sem tudatosul benne. Ezt teszi például akkor, amikor azt írja, hogy „a szabadfoglalkozású értelmiségen és a kereskedelemmel foglalkozók között a zsidóság országos arányához képest 8–12-szeresen felülreprezentált volt” (172.). Vagyis az ebbe a két foglalkozáscsoportba tartozóknak az össznépeség körülbelül 5%-át kitevő zsidóság 40–60%-át alkotta Ungváry szerint (a népszámlálás adatai szerint azonban távolról sem¹³). Ezzel

¹³ A kereskedelmi keresőknek valóban 41%-a volt izraelita 1930-ban. A rendkívüli mértékű zsidó felülképviseletet a szabadfoglalkozású értelmiségben a szakirodalom legtöbbször azzal támasztja alá, hogy a magánorvosoknak és ügyvédeknek mintegy fele izraelita volt. A magánmérnökök, gyógyszerészek, újságírók, írók, művészek, állatorvosok ritkábban kerülnek szóba (lásd például GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet*. Osiris, Budapest, 2001. 83.), akik közt már sokkal kevesebben voltak a zsidók. Valójában azonban, Ungváry tudomásával ellentétben, mindeddig nem voltunk tisztában azzal, hogy a szabadfoglalkozású értelmiség egészében milyen arányban képviseltették magukat az izraeliták. Még hozzá azért nem, mert nincs határozott ismeretünk arról, mely értelmiségi kereseteket tekintették szabadfoglalkozásnak, mivel a népszámlálási foglalkozásstatisztika a Horthy-korszakban ugyan használta a *polgári és egyházi közszolgálati ágak és szabadfoglalkozások tulajdonképpeni értelmiségije* kategóriáját, de azon belül nem különítette el a szabadfoglalkozásokat. Vajon van-e módunk megtenni ezt, és így kiszámolni a zsidók arányát a szabadfoglalkozású értelmiségiek között? Egyetlen adatközlést ismerek, ami a segítségünkre siet: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala publikált három kötetet az állami egyenes adók fizetéséről 1937-ben. Ezek táblázatai külön sorolják fel a szabadfoglalkozásúakat. Innen az derül ki, hogy szabadfoglalkozásúnak tekintették a már megnevezettekén túl a közjegyzőket, a magántanárokat és -tanítókat, az összes orvost az egyetemen oktatók és minisztériumban dolgozók kivételével, a szülésznőket, a magánvegyészeket és a magántanácsosokat (*Jövedelemadóval megrótt egyének száma és jövedelme a székesfővárosban 1937*. Statisztikai közlemények, 90/3. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1939. 6–7. – Lásd még a foglalkozások 1930. évi rendszeres névjegyzékét: *Az 1930. évi népszámlálás. III. rész. A népesség foglalkozása részletesen és vállalati statisztika*. Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat, 94. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1935. 14*–15*.) Ezt a felosztást sorvezetőnek használva a népszámlálási foglalkozásstatisztikából azt kapjuk, hogy 1930-ban Magyarországon a tulajdonképpeni értelmiségi keresőknek csak negyede (27,6%-a) volt szabadfoglalkozású, és a szabadfoglalkozású értelmiségi keresőknek nem 40–60%-át, hanem mindössze 25,7%-át képezték zsidó vallásúak (*Az 1930. évi népszámlálás IV–V. rész. I. m. 10., 17., 124–130.*). – A szabadfoglalkozásokkal kapcsolatos fogalmi zavarhoz lásd még

Ungváry azt mondja, hogy egy zsidónak nyolcszor–tizenkétszer akkora esélye volt kereskedőként, illetve szabadfoglalkozású értelmiségiként keresnie a kenyerét, mint egy magyarországi lakosnak, és nem mint egy nem zsidónak.

De ha Ungváry Krisztián igényli, készséggel átszámítom a zsidók és nem zsidók jóléti egyenlőtlenségéről alkotott felfogását az ő igényeinek megfelelő formába. Ha az összes vagyón 20-25%-a, az összes jövedelem 25%-a gazdagította volna a népességnek 1930-ban egészen pontosan 5,1%-át alkotó zsidókat (értsd: izraelitákat), amint azt a Horthy-kori antiszemita publicisztikákból leszűrte vitapartnerem (illetve Kádár Gábor és Vági Zoltán), akkor – noha Ungváry Krisztián erre nem ébredt rá¹⁴ – egy átlagos zsidónak 4,7–6,2-szer akkora vagyona és 6,2-szer akkora jövedelme lett volna, mint egy átlagos jómódban élő nem zsidónak.

Ám – folytatja Ungváry –, ha ő mégis állított volna ilyesmit, akkor se lenne fontos kideríteni, tényleg létezett-e ez a hatalmas zsidó előny, mégpedig két okból sem. Egyrészt azért mindegy, mekkora volt a zsidó jólét, mert akármilyen kicsiny is valaminek az értéke, aki eltulajdonítja, feltétlenül jól jár (169.). Másrészt „*a politikai döntéshozókra soha nem az hat, ami a valóság, hanem az, amit a valóságról gondolnak*”, márpedig „*a korszakban mindenki abból indult ki, hogy a zsidó vagyón rendkívül jelentős és ennek megfelelően cselekedett*” (169.).¹⁵

HALMOS Károly–SZÍVÓS Erika: Doktor úr, tanár úr, főszerkesztő asszony: a hivatások a köztudatban és a modern történetírásban. *Korall*, 2010/42. 5–18., 8.

¹⁴ Azt írja ugyanis: „*azon megjegyzése [ti. az enyém], amely szerint az ötszörös zsidó jövedelem azért is képtelenség, mert ez 2688 pengős jövedelmet feltételez, azért téves, mert ahhoz, hogy zsidók és nemzsidók között ötszörös jövedelmkülönbség legyen, elegendő már 2240 pengős [...] zsidó átlagjövedelem is*” (176.). Vagyis Ungváry nem vette észre, hogy 25%-os zsidó részesedés a jövedelmekből csak a zsidók és az átlagpolgárok között jelentene ötszörös zsidó előnyt, a keresztényekhez képest értelemszerűen nagyobb arányú kellett volna legyen az egyenlőtlenség.

¹⁵ Lásd még UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege*. I. m. 53., 75. – Az idézet így folytatódik: „*Ráadásul minden akció, ami ennek a vagyonnak a begyűjtésével volt kapcsolatban éppen nem azt az eredményt hozta, hogy az elrabolható pénz kevesebb a vártnál, hanem azt, hogy több. Bármekkora is volt a zsidó vagyón, arra mindenképp elegendő volt, hogy a »keresztény« középosztály szociális gondjait megoldja, illetve elegendő volt arra*

Ez után az érvelés után az olvasó meglepve és becsapva is érezheti magát. Meglepő ugyanis, hogy egy szerző olyan rendkívül hosszan boncolgat egy felfogása szerint gondolatmenete szempontjából érdektelen témát, mint Ungváry *A Horthy-rendszer mérlegében*, majd még hosszabban az új kiadásban a zsidók (nem képzeletbeli) gazdagságát. De ha pusztá szócséplés is, amit erről ír, nem illene-e akkor is pontos, megalapozott információkkal feltartani az olvasót? Becsapva azért érezheti magát, mert nemrég még maga Ungváry írta, hogy „*a disszertációj[ja] alaptézise [...] a magyar zsidóság vagyoni felülreprezentáltsága és annak mértéke*”.¹⁶

Hadd mutassam be, hogy Ungvárynak akkor volt igaza, amikor még műve alaptézisének vélte, hogy a zsidók – valóságosan és nemcsak a közvélekedés szerint – gazdagabbak voltak a keresztényeknél, szó sincs arról, hogy ne ennek az állításnak az érvényességén nyugodna munkája. Ungváry szerint és szerintem is „*kötete fő mondanivalója*” az, hogy „*a halálvonatok mögött minden esetben hideg és racionális gazdasági számítás is állt*” (169).¹⁷ sőt ez volt szerinte az „*igazi*” indíték.¹⁸ Ne mérüljünk el most annak taglalásában, vajon mennyi értelme van olyasmire (tudniillik a nyereségvágy egy fajtájára) visszavezetni egy eseményt, ami eleve legfeljebb egy mellékkörülményt, méghozzá a zsidók kirablását képes logikusan indokolni, de az esemény lényegét, azaz a megölésüket nem motiválhatta. Attól is tekintsünk el, hogy a cigányokra is üldözés várt, noha senki sem gondolta róluk, hogy nagy jólétben élnek. Csupán azt rögzítsük, hogy hideg és racionális gazdasági számítás *A Horthy-rendszer mérlege* a felmerülő költségek és a haszon mérlegelését érti. Ungváry tehát csak most feledkezett meg arról,

is, hogy ennek szocializálásával hatalmas költségvetési bevételeket érjenek el. Nekem nem sikerült találnom Ungváry Krisztián könyvében olyan adatokat, amelyek ezeket az állításokat alátámasztanák.

¹⁶ UNGVÁRY Krisztián: *Inszinuáció*. I. m. 24.

¹⁷ Lásd még UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 606.

¹⁸ „[...] *a deportálások igazi célja: a teljes kifosztás.*” Uo. 578.; UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege*. I. m. 647. – Az új kiadás azonban már azt is írja, hogy „*téves volna [...], ha a holokauszt okaként csupán vagy akár leginkább a zsidó vagyon nagyságát adnánk meg. Ez ugyan jelentős, de nem elsődleges szempont volt*” (Uo. 677–678.).

hogy a fosztogatásnak voltak költségei, rabolni nem feltétlenül olcsó időtöltés.¹⁹ Kötetében még – helyesen – figyelembe vette, hogy nem mindenért érdemes lehajolni.

A szerző ugyanis – amennyire könyvéből meg lehet ítélni – azt kívánja elbeszélni, hogy a Horthy-kori politikusok számára azért volt csábító lehetőség a kisszámú zsidó kifosztása, mert ennek hozama nagyszámú nem zsidó felemelésére alkalmas jóléti intézkedésekre volt elegendő. Annak lehetősége vonzotta őket, hogy kevesek üldözésével nagy tömegek igényeit lehet kielégíteni.²⁰ Hogy valóban fennállt-e ez a lehetőség a zsidók javainak elorozásával, annak kiderítésére egyetlen mód kínálkozik: ki kell számolni a megszerezhető haszon (a megkaparintható javak értéke) és a felmerülő költség (mennyi ember kell üldözöbe venni) hányadosát, tehát a zsidók összes javainak értékét el kell osztani a zsidók létszámával, aminek az eredménye nem más, mint a zsidók egy főre eső vagyona, jövedelme. Ha ez az érték az országos átlag feletti (vagyis a zsidók gazdagabbak voltak, mint a nem zsidók), akkor segíthető elő a zsidók „kikiktatásával” kevesek kárára sokak boldogulása, és annál jobb bolt zsidókat üldözni, minél többszörösét teszi ki vagyonuk és jövedelmük az országos átlagnak. Ezért fejtegeti Ungváry Krisztián olyan hosszan könyve elején, mekkora volt a zsidók jóléti előnye, és ezért volt az első kiadásban még a fejezet tételmondata

¹⁹ Jól példazza ezt az ökonometrikus történetírásnak az a megfigyelése, hogy a gyarmatosítás/birodalomépítés nem volt feltétlenül jó üzlet az anyaország számára. A Karib-tenger brit gyarmatairól kimutatta ezt Robert Paul THOMAS: *The Sugar Colonies of the Old Empire: Profit or Loss for Great Britain?* *The Economic History Review*, 1968/1. 30–45. Lásd még Lance E. DAVIES–Robert A. HUTTENBACK: *Do Imperial Powers Get Rich Off Their Colonies?* In: *Second Thoughts. Myths and Morals of U. S. Economic History*. Ed.: Donald N. McCLOSKEY. Oxford University Press, New York–Oxford, 1993. 26–33. és Donald N. McCLOSKEY: *Econometric History*. Studies in Economic and Social History. Macmillan Education, Basingstoke–London, 1987. 62–64.

²⁰ Azt azért szögezzük le, hogy hiába feltételezzük a politikusok cselekedetei mögött ezt a logikát, önmagában semmiképp sem képes megérthetővé tenni, miért azok lettek az áldozatok, akik. Ugyanis nemcsak a gazdag zsidókat üldözték, hanem az összest, tehát a nincsteleneket is. Ehhez lásd még UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege*. I. m. 678.

ez: „a lakosság 5%-ának diszkriminálásával a nemzeti vagyon 20-25%-át lehetett újraosztani!”²¹

A zsidó jóléti előny létének és mértékének igazolása tehát szükséges ahhoz, hogy a történet elbeszélhető legyen. De vajon nem elég-e annak kimutatása, hogy ezt az előnyt annak idején nagyoknak és valóságnak gondolták, hogy „a korszakban mindenki abból indult ki, hogy a zsidó vagyon rendkívül jelentős” (169.)?

Először is, szó sincs arról, hogy mindenki ténynek tartotta volna a Horthy-korszakban a zsidók roppant gazdagságát. Volt, aki egészen pontosan, hidegen és racionálisan átlátta, mi a helyzet. Fenyő Miksa, a Gyáriparosok Országos Szövetségének igazgatója írta a Turul Szövetség vezérének válaszolva az *Újság* című liberális lapban 1937-ben: „a zsidó részesedés 28 százalékról meg kell mondanom, hogy ez, hírlapi nyelven szólva: légből kapott koholmány. [...] statisztika, mely a nemzeti jövedelemnek felekezetek szerint való megoszlását mutatja, nincs, aminthogy nincs is mód arra, hogy ilyen számításokat komoly és felelős alapon végezzenek. Ez a 28%-os beállítás lehet igen alkalmas arra, hogy a Turul agitációjának lendületet adjon, bizonyítékul szolgálhat olyan emberek előtt, kik minden adatot szívesen és ellenőrzés nélkül vállalnak, mely tömegszervedélyek felkeltésére alkalmas, de statisztikai igazsággá előléptetni ezeket igazán hiábavaló kísérlet.”²² Aztán a diákvezér egy újabb százalékaránnyal állt elő, és Fenyő reagált erre is: „Statisztika nincs arról, hogy mennyi a zsidóság részesedése az egész nemzeti jövedelemben. Az a körülmény, hogy a múlt évben statisztikai felvételek voltak arról, hogy a gyáripari üzemeknek hány zsidó tisztviselőjük van, vagy hogy az országban hány zsidó földbérlő van, egyáltalán nem szolgáltat komoly alapot a nemzeti jövedelemben való részesedés megállapítására. Arról sincs, nem is lehet statisztika, hogy a gyárüzemek tulajdonjoga milyen mértékben

²¹ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 58. – Ez a szöveg-rész az új kiadásban így alakult át: „a lakosság 5%-ának diszkriminálásával a nemzeti vagyon 20-28%-át gondolták újraoszthatónak!” UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemizmusának mérlege*. I. m. 74.

²² FENYŐ Miksa: „Diákvezér beszél”. Fenyő Miksa nyilatkozata. *Újság*, 1937/66. 7.

*van zsidó kézen, lévén, hogy a gyáripari termelés túlnyomórészt részvénytársasági formában bonyolódik le. Ismétlem tehát: a 24-25%-os beállítás lehet igen alkalmas agitációs anyag, de komoly érvekkel folytatott viták alapjául nem szolgálhat.*²³

Volt olyan is, aki ugyan nem őrizte meg a hidegvérét, ő maga sem tartózkodott a statisztikai önkénytől, mindenesetre esze ágában sem volt azt gondolni, hogy a zsidók jólétben fölényesen előzték a keresztényeket, sőt. Holló Ferenc azt írta egyik, az első zsidótörvény tervezetének elfogadása ellen érvelő cikkében, szintén az *Újságban*, hogy a zsidók kezén lévő „*vagyon közel sem teszi ki a nemzeti vagyon öt százalékát és hogy az ötszázalékos magyar zsidóság összjövedelme is legfeljebb a nemzeti jövedelem öt százaléka körül mozog*”.²⁴

Másodszor, ha a holokauszt során a nyereségvágy kielégítése hideg és racionális módon történt, amint Ungváry állítja, akkor a zsidókat üldözőbe vevő politikusok valóságról alkotott képének, amely a cselekvéseiket irányította, egybe kellett esnie a valósággal, ismerniük kellett, mekkora erőfeszítéssel mekkora értékre tehetnek szert. Ungváry *fő mondanivalója* tehát csak akkor helytálló, ha a döntéshozók nemcsak gazdagnak álmodták a zsidókat, hanem azok is voltak.

Ezek fényében Ungváry tétele, vagyis hogy a deportálás hátterében racionális kalkulációval dolgozó nyereségvágy is állt, abban az esetben igazolódhatna, ha a szerző bizonyítani tudná, hogy teljesül két feltétel. Első lépésben igenis ki kellene mutatnia, hogy a zsidók kirablása jó üzlet volt. Ez *A Horthy-rendszer mérlegének* értelmezésében annyit tesz, hogy kevesek szenvedése árán sokak boldogulását segíthette, tehát a kevés számú zsidó (jóval) átlagon felüli jólétben élt. Ám Ungváry csupa hibás

²³ FENYÓ Miksa válasza. *Újság*, 1937/71. 7.

²⁴ HOLLÓ Ferenc: Nyílt levél Kenéz Béla dr. volt miniszter, egyetemi professzor, országgyűlési képviselő úrhoz. *Újság*, 1938/84. 5. – Lásd még ugyanerre Kovács Alajossal vitakozva Uó: Statisztikai bűvészet. *Újság*, 1938/88. 2.; Uó: Az egyensúly-javaslat mérlege az igazságügy-miniszter leghivatottabb értelmezésében. *Újság*, 1938/109. 11.

érvet hozott fel emellett mindeddig. Második lépésben igazolnia kellene, hogy a jóléti egyenlőtlenség realitásáról a döntéshozók értesülve is voltak, és nem csak antiszemita hiedelmek igazságában reménykedő politikai szerencselovagok, netán idióták voltak. Ungváry elbeszélésében a Horthy-kori – jobbára antiszemita – statisztikai irodalom szerzőire van osztva a jóléti egyenlőtlenség feltárásának és megismertetésének szerepe.²⁵ Vizsgálataimból azonban kiderült, hogy ennek az irodalomnak egy része az Ungváry (illetve Kádár Gábor és Vági Zoltán) szövegein kívüli valóságban nem létezett, más része pedig teljesen megalapozatlan adatokat közölt, illetve hiteles adatokat megalapozatlan jelentéssel ruházott fel.²⁶ Mekkora jelentősége van tehát kritikámnak *A Horthy-rendszer mérlege* koncepciójának érvényességével kapcsolatban? Egyelőre az derült ki, hogy Ungváry *fő mondanivalójának* épp az ellenkezője igaz: a halálvonatok hátterében nem állt hideg és racionális gazdasági számítás. Bírálatom következtében ennyiben kellene vitapartneremnek átdolgoznia kötetének harmadik, javított kiadását is, hacsak nem merül fel valamilyen eddig ismeretlen körülmény.

A hagyomány folytatása

A *Múltunkban* megjelent válaszcikke döntő hányadában Ungváry azzal kísérletezik, hogy meggyőzze az olvasót, kötetének állítása arról, hogy a zsidók átlagosan 4,7–6,2-szer olyan gazdagok voltak a holokauszt előtti Magyarországon, mint a nem zsidók, korántsem légből kapott. Ungváry írásában vannak új mozzanatok, ezek elemzését máshol végzem el. A fejtegetés azonban túlnyomóan abból áll, hogy ismételten felmondja a szokott pontatlanságokkal a már jól ismert adatokat. Ír a nagyon gazdag zsidókról, megemlíti a zsidóság foglalkozásszerkezetének egy-egy vonását, tudósít a budapesti zsidók lakhatásá-

²⁵ Lásd például UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. I. m. 39–40.

²⁶ BOLGÁR Dániel: *Mitoszok a zsidó jólétről...* I. m. 129–142.

ról, háztulajdonáról, lakóhelyi megoszlásáról stb. Tehát jórészt azt és lényegében úgy meséli el, amit és ahogy Kovács Alajos *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében* című művében, vagyis az 1938. évi első zsidótörvény indokolásának mellékletében²⁷ előadott.²⁸

A hibák részletezése helyett hadd mutassak be egyetlen, könnyen átlátható esetet. Könyvének új kiadásában bukkan fel a következő információ: „Budapest 269 milliómosa közül 175 (65%) volt zsidó, és csak 94 (35%) keresztény.”²⁹ Ezt Ungváry a lábjegyzet tanúsága szerint a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal *Vagyonadóval megróttakról* szóló kötetéből veszi. Abban azonban azt találjuk, hogy Budapesten csak 185 milliós vagyónú személy élt, akiknek valójában nem harmada, hanem 59%-a volt keresztény (109 fő), míg a fővárosi lakosság ötödét képező izraeliták közül nem a döntő többségük, hanem 41%-uk (76 fő) került ki.³⁰

Ungváry Krisztián több ízben felpanaszolja, hogy ezek az információk engem nem foglalkoztatnak mélyebben. Jól látja, milyen a viszonyom ezekhez. Helyesbítésükön kívül tanulmányomban csak arra érdemesítettem őket, hogy kifejtssem, miért hasznavehetetlenek az előttünk heverő kérdés megválaszolása

²⁷ A magyar föld egyötöde, a pesti házvagyon fele és a nemzeti jövedelem negyede van zsidó kézen. *Függetlenség*, 1938/86. 25.; A zsidókérdés indokolása. *Magyarország*, 1938/85. 3.

²⁸ KOVÁCS Alajos: *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében*. Egyesült Keresztény Magyar Liga, Budapest, 1938. – A két világháború közötti antiszemita statisztikai irodalom és a jelenkori történetírás, társadalomtudomány közti viszony reflektálatlanságáról lásd még IGNÁCZ Károly: „Szakszerű” statisztika és antiszemita értelmezés? Hozzászólás Karády Viktor: A magyar nemzetiségi statisztika a „zsidótérfoglalásig” és az „örségváltásig” című tanulmányához. *socio.hu*, 2015/2. 17–20.

²⁹ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege*. I. m. 72.

³⁰ *Vagyonadóval megrótt egyének száma és vagyona a székesfővárosban 1937*. Statisztikai közlemények, 90/2. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1939. 50–51., 120. – Budapest hét legvagyonosabb embere egyébként kivétel nélkül keresztény volt.

során.³¹ Ezek az adatok ugyanis, már amelyek egyáltalán helytállóak és van közülük a jóléthez, csupán egy-egy foglalkozás-, illetve elitcsoportra vonatkoznak és/vagy földrajzilag partikulárisak, ráadásul rendkívül heterogének. Arról adnak pusztán tájékoztatást, hogy a népesség zsidó felének valamely része valamilyen szempontból valamelyik országrészben előnyösebb helyzetben volt, mint a társadalom nem zsidó felének valamely része. De hogy másutt, más tekintetben, mások között hogyan alakult az egyenlőtlenség, ezekből nem tudjuk meg. Ezek az adatok tehát hiába mutatnak zsidó előnyt, arról, hogy a zsidók voltak a gazdagabbak, különösen, hogy a javak negyede-ötöde volt az övék, mindaddig nem képesek felvilágosítást nyújtani, amíg nem tudjuk beilleszteni őket a zsidó és nem zsidó népesség *egészének* jóléti leírásába.

A zsidó tehetőségnek az a történet- és társadalomtudományos tárgyalása, amely a Horthy-kori antiszemita statisztikai diskurzus adatait és érveit ismételve, azért folytathatatlan, mert hiába halmozódott fel ebben a hagyományban nagyszámú esetleges információ – jó esetben – zsidó jóléti előnyökről, ezek csupán *példák* olyan helyzetekre, amelyekben a zsidók gazdagabbnak bizonyultak. De nem igazolják azt, amit már a diskurzus hajdani résztvevői is alátámasztani kívántak velük, és valahogy úgy mondtak: a zsidó a nemzet kenyereből aránytalanul nagy karéjt szel magának. Mert bizony az ellenpéldák listáját is össze lehet állítani (sőt voltak is kísérletezők),³² ugyanezzel a technikával a zsidók szűkölködésének a benyomása is kelthető. Kovács Alajosék (és Ungváry) megfigyelései épp annyira voltak

³¹ Érvélem kibontására és a helyesbítésekre lásd BOLGÁR Dániel: Mítoszok a zsidó jólétről... I. m. 115–128., 145–146.

³² Az első zsidótörvény közéleti vitájában Holló Ferenc indított frontális támadást a Kovács Alajos-féle antiszemita statisztikai diskurzus ellen a napi sajtóban, és több, a továbbiakban általam is említett érvet alkalmaz. (HOLLÓ Ferenc: Nyílt levél... I. m. 5.; HOLLÓ Ferenc: Statisztikai bűvészet. I. m. 1–2.; HOLLÓ Ferenc: Statisztikai bűvészet és statisztikai valóság. *Újság*, 1938/92. 6.; HOLLÓ Ferenc: Hervadó középosztály, *Újság*, 1938/96.; HOLLÓ Ferenc: Falra hányt borsó. *Újság*, 1938/136. 7. – Ennél szegénylenebb, de egész kötetre rügő kísérletet tett arra, hogy a magyarországi zsidókat nehéz anyagi helyzetüként ábrázolja statisztikai eszközökkel: H. SZABÓ Mihály: *Mit mondanak a számok a zsidókérdésben*. Tábor, [Budapest], 1938.

erős bizonyítékai a roppant mértékű zsidó jóléti előnynek, mint amennyire érvényes igazolása lett volna annak, hogy a zsidók a szegényebbek, és hogy „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításához”³³ a keresztény „térfoglalás korlátozására”³⁴ van szükség, ha valaki a következő, különben alátámasztható megállapításokat hajtogatta volna:

(1) lakosságbeli számarányuknál csekélyebb mértékben részesülnek a zsidók a nemzeti vagyon jelentős hányadát kitevő mezőgazdasági vagyontól,³⁵

(2) igen nehezen él meg a sok-sok falusi zsidó szatócs,³⁶

(3) a legalább hat középiskolai osztályt kijárók és a kevésbé iskolázottak, ám ténylegesen szellemi foglalkozásúak közül a zsidók valószínűbben tengődnek munkanélkülüként, mint a nem zsidók (e csoportokban az izraeliták 5,2%-ának, a keresztények 3,2%-ának nem volt munkája 1928-ban),³⁷

³³ Az 1938:XV. tc. címe.

³⁴ Az 1939:IV. tc. címe.

³⁵ BOLGÁR Dániel: Mítoszok a zsidó jólétről... I. m. 147–150.; MOZOLOVSZKY Sándor: A magánkézben lévő ház- és földbirtok megosztása a tulajdonosok vallása és anyanyelve szerint. (Az 1930. évi népszámlálás alapján.) *Magyar Statisztikai Szemle*, 1933/2. 65–72., 68–69.

³⁶ Az erről folyó zsidóságon belüli diskurzus hasonlítható a másik oldalon a cselédek és napszámosok sanyarú sorsáról folyó diskurzushoz: „Még most is hatása alatt állok annak a bátor vezércikknek, amely annyira méltatott minket, tengődő falusi zsidó boltosokat is. [...] Az Önök cikke helyesen mutatott rá arra, hogy mennyi gonddal bajjal küszködünk mi, milyen súlyos terhek alatt görnyedünk és hogy az egész háznépünk hajnaltól éjszakáig tartó vállvetett munkájára van szükség, hogy valahogyan megéljünk [...]” Kohn Jakab levele. *Egyenlőség*, 1927/19. 1. – Lásd még A jeruzsálemi pénzváltók utódai. *Egyenlőség*, 1927/18. 1.

³⁷ [KOVÁCS Norbert] (szerk.): *A szellemi munkások összeírása. 1928.* Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat, 79. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1930. 42–45., 116–119., 156–157. – Vázsonyi János, a Nemzeti Demokrata Párt elnöke az országgyűlésben erre hivatkozva érvelt az első zsidótörvény ellen: *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Tizennyolcadik kötet.* Athenaeum, Budapest, 1938. 357.

(4) Magyarországon egy zsidó tulajdonában jóval kisebb valószínűséggel van ház, mint egy nem zsidóéban, ugyanis az ország ház- és házrész tulajdonosainak csak 2,9%-a izraelita,³⁸

(5) a tízezer kataszteri holdnál nagyobb földbirtokok tulajdonosai közt egyetlen zsidóra sem bukkanunk,³⁹

(6) a fővárosi zsidóság nemcsak a budai kerületek lakosságában alulképviseelt, hanem a pesti oldal, sőt egész Budapest legelegánsabb kerületében is, mármint ahol a lakbérek a legmagasabbak voltak 1930-ban (IV. kerület, Belváros),⁴⁰ és ez volt a helyzet az olyan magas presztízsű városrészekben, mint a Palotanegyed, vagy a IX. kerület Nagykörúton belüli része,⁴¹

(7) a fővárosi zsidók lakásai kisebb eséllyel valóságos paloták (a legnagyobb szobánál nagyobb lakásokra gondolok), mint a nem zsidókéi,⁴²

(8) a magas presztízsű köztisztviselői állásokban csak mutatóban találni zsidót,⁴³

³⁸ Az 1930. évi népszámlálás IV–V. rész. I. m. 369. – Erre az első zsidótörvény elleni hivatalos tiltakozás vonatkozik: *A Magyar Országgyűlés Méltósága Felsőházának és Tekintetes Képviselőházának! Tiszteletteljes folyamodása a magyar izraelita vallásfelekezet törvényes képviselői szerveinek „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló” 616. sz. törvényjavaslat tárgyában.* Pesti Lloyd, [Budapest], 1938. 12.

³⁹ SAJÓHELYI István: Földbirtokosaink nemzetiségi és felekezeti viszonyai. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1930/4. 291–298., 294.

⁴⁰ ILLYEFALVI Lajos (szerk.): *A székesfőváros múltja és jelene számokban.* Statisztikai közlemények, 87/1. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1934. 69., 79–80.; SZÁDECKZY-KARDOSS Tibor: *A lakbérviszonyok alakulása Budapesten.* Statisztikai közlemények, 54/4. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1933. 72–73.

⁴¹ ILLYEFALVI Lajos (szerk.): *A székesfőváros múltja és jelene számokban.* I. m. 106., 525.; Uő (szerk.): *Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve XXIV.* Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1936. 48.

⁴² *Budapest épület- és lakásviszonyai 1920. és 1925. évben.* Második kötet. Statisztikai közlemények, 54/2. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1927. 109.; *Az 1930. évi népszámlálás eredményei Budapesten. Második rész: lakásviszonyok.* Statisztikai közlemények, 68/2. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1932. 170.; *Budapest épület- és lakásviszonyai az 1935. évben.* II. rész. Statisztikai közlemények, 92/4. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1938. 134.

⁴³ *Az 1930. évi népszámlálás. IV–V. rész. I. m. 126.* – Erre hivatkozott Stern Samu, a Pesti Izraelita Hitközség elnöke az első zsidótörvény ellen tiltakoz-

(9) a zsidó keresők a kereskedelmi szektor munkásai között körülbelül hatszorosan felülreprezentáltak, sőt valamelyest még az ipari munkások között is,⁴⁴

(10) hiába képezi magát olyan sok zsidó annyi erőfeszítés és lemondás árán orvosnak, állatorvosnak, ügyvédnek, írónak, újságírónak, hiába bízzák meg sokukat egy ipari vagy kereskedelmi vállalat igazgatásával, hiába lép elő néhányuk egyenesen nagybirtokossá, mégis jelentősen kevesebb jövedelemre tesznek szert, mint nem zsidó pályatársaik az 1937-es budapesti jövedelemadózási adatok tanúsága szerint. A zsidó írók éves bevallott fejenkénti jövedelme a nem zsidó írókének átlagosan csak 62%-a volt. Ugyanez az arány a nagybirtokosoknál 71%, az állatorvosoknál 73%, az ügyvédeké 75%, a kereskedelmi igazgatóknál 79%, a hírlapíróknál 85%, az iparvállalatok igazgatóinál 86%, az orvosoknál 88% volt.⁴⁵

Nehogy valaki félreértsen: nem gondolom ezek alapján, hogy a zsidók voltak a szegényebbek. Ezek érvényes megfigyelések, de rossz érvek a zsidók jóléti hátránya mellett. Az érdekes az bennük, hogy a fenti tízes listát épp ugyanazzal a módszerrel állítottam össze belőlük, amivel Kovács Alajos vagy Ungváry Krisztián a saját érveit összeválogatta a zsidók mérföldes jóléti előnye mellett.

A hibák száma és oka

Ungváry nem tagadja, hogy elkövetett hibákat, amikor a zsidó jólét szintjéről értekezett, és hogy rá is találtam ilyenekre. Ezek egy részét javította is, vagy törölte könyvének új kiadásában. Összességében mégis úgy találja, kritikai tevékenységem nem érdemel különösebb elismerést, mert hibái szörványosak és mellékesek, ráadásul jobbára a nyomda ördögének köszönhető-

---

va: STERN Samu: *A zsidókérdés Magyarországon*. Pesti Izraelita Hitközség, Budapest, 1938. 24.

⁴⁴ Az 1930. évi népszámlálás IV-V. rész. I. m. 10., 17.

⁴⁵ *Jövedelemadóval megrótt egyének száma és jövedelme a székesfővárosban 1937*. Statisztikai közlemények, 90/3. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1939. 2-7., 12-23.

ek: „Bolgárnak igaza van abban, hogy könyvemben előfordulnak pontatlan adatok. Ezek alapvetően abból adódnak, hogy a statisztikai kimutatások bizonyos sorai felcserélődtek” (187–188.).⁴⁶

Ehhez annyit, hogy a legutóbbi tanulmányomban 161 olyan helyet jelöltem meg Ungváry Krisztiánnak a zsidó jólét mértékéről szóló szövegeiben, ahol valótlan értéket ad meg, következetlen, alátámasztatlan kijelentést tesz, számítási vagy adatértelmezési hibát követ el, nem létező felmérésről számol be. Ezen a válaszcikken dolgozva néhány híján ugyanennyi baklövésre lettem figyelmes. Annyit biztosan mondhatok, hogy mindezek egyike sem amiatt történt, mert az Ungváry által használt, né tán általa készített táblázatok sorai felcserélődtek, de még az oszlopokkal sem történt meg ez egy ízben sem.

„Vagy korrektül idéz és hivatkozik valaki, vagy nem”⁴⁷

Ungváry Krisztián elégedetten nyugtázza, hogy elálltam korábbi állításaim egy részétől, jelesül immár nem hozakodom elő „sem a plágium vádjával, sem a többi, meglehetősen alantas megjegyzésemmel” (164.). Ungváry félreértette a szándékomat. Csupán azért nem ismételtam el korábbi megfigyeléseimet, mert a *Múltunkban* megjelent cikkem tárgya nem *A Horthy-rendszer mérlege* című kötet minősége volt, hanem a zsidók és nem zsidók közötti jóléti egyenlőtlenséggel kapcsolatos hiedelmek. Állításaimat fenntartom.

Amikor ezt teszem, tudhatóan nem maradok magamra, mert Ungváry Krisztián igazából nem magával, hanem velem ért egyet ebben a kérdésben. *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlegében* ugyanis – noha az előszóban megint

⁴⁶ Lásd még UNGVÁRY Krisztián: *Horthy nem volt egy szellemi sasmadár*. Révész Sándor interjúja. Elérhető: http://konyves.blog.hu/2016/12/18/ungvary_krisztian_horthy_nem_volt_egy_szellemi_sasmadar (Letöltve: 2016. 12. 20.)

⁴⁷ UNGVÁRY Krisztián: *Ma Magyarországon nincs igazán jobboldali párt*. Szilvay Gergely interjúja. Elérhető: http://mandiner.hu/cikk/20140319_ungvary_krisztian_ma_magyarorszagon_nincs_igazan_jobboldali_part (Letöltve: 2016. július 24.)

„alaptalan rágalmaknak” nevezi megfigyeléseimet⁴⁸ – az általam megjelölt, az első kiadásban még hivatkozás nélküli szöveghelyekhez beírta a cikkemben⁴⁹ megadott hivatkozásokat, egyúttal javította az ott azonosított tartalmi hibákat.⁵⁰

⁴⁸ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege*. I. m. 12.

⁴⁹ BOLGÁR Dániel: *A mérleg megbízhatósága. Ungváry Krisztián könyvéről*. Elérhető: http://mandiner.hu/cikk/20150124_bolgar_daniel_a_merleg_megbizhatosaga_ungvary_krisztian_konyverol (Letöltve: 2016. július 14.)

⁵⁰ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege*. I. m. 93. [154. lábjegyzet], 152–153. [16. lábjegyzet], 299. [127. lábjegyzet] – A Bihari Péter könyvből vett szakasszal azért ebben a kiadásban is adódik kisebb probléma. Az, amit Ungváry átvesz Biharitól, a 208. oldalon van, nem az általa megadott 280.-on, ott már Bihari könyvének névmutatója található. A hidasi harang ügye sem oldódott meg megnyugtatóan az új kiadásban. Ungváry egyrészt Weidlein dokumentumgyűjteményének két oldalára hivatkozik. Ott azonban könyve Hidasról közölt adatainak csak töredékét találjuk meg (Johann WEIDLEIN: *A magyarországi németiség küzdelme fennmaradásáért. Dokumentáció. 1930–1950*. Suevia Pannonica, Heidelberg, 1996. 115–116.). Emellett Ungváry Spannenberger Norbert tanulmányára is hivatkozik. Abban azonban egészen mást olvashatunk Hidas történetéről, mint Ungváry könyvében (SPANNENBERGER Norbert: *Az író felelőssége, avagy hogyan némult el a hidasi harang?* In: Zsolt VITÁRI (Hrsg.): *Minderheiten und Mehrheiten in ihren Wechselbeziehungen im südöstlichen Mitteleuropa. Festschrift für Gerhard Seewann zum 65. Geburtstag*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2009. 87–104., 94–95.). Vagyis ebben az esetben továbbra sem tudjuk, honnan vette adatait Ungváry, így továbbra sincs mód a visszakeresésükre.